

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДжЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 930.194(4/9)(1986/91)

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2021/3.41>

Гудзь В.В.

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Михайлов В.В.

Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИОПИСАННЯ ГОЛОДОМОРУ В ПЕРЕБУДОВЧИЙ ПЕРІОД

На зміну наукової парадигми дослідження теми вплинули процес перебудови та гласності в Радянському Союзі та результати президентсько-конгресової Комісії США з вивчення голоду 1932–1933 рр. в Україні. Українські публіцисти та краєзнавці (з 1987 р.), а за ними й офіційна історіографія (з 1990 р.) почали визнавати штучний характер Голодомору. У період перебудови завершився перехід провідного фахівця з історії УРСР міжвоєнної доби С. Кульчицького від заперечення до визнання штучного голоду і надалі – до розуміння його геноцидного характеру. Саме С. Кульчицький першим в Україні розвинув парадигмальну дотепер концепцію Дж. Мейса-Р. Лемкіна про Голодомор як геноцид українського народу. Новим методологічним підходом у світовій історіографії стало розмежування С. Кульчицьким голоду 1932 р. у СРСР та Голодомору 1933 р. у СРСР і на Кубані як принципово різних явищ. Перший мав функціональний, а другий – інтенціональний характер. У перебудовчий період в Україні сформувався широкий публічний дискурс науковців, публіцистів, політиків, традиції якого збереглися дотепер. Домінантній концепції голоду 1932/33 р. як геноциду українського народу протиставляється «права» етноцидна версія спланованого нищення українців Москвою або «ліве» тлумачення на виправдання дії Кремля об'єктивними обставинами, неврожаєм та саботажем українського селянства. Ще один, ліберальний, підхід зводиться до нівеляції унікальності голоду в Україні і заперечення термінів «Голодомор» і «геноцид» як нібито ідеологічних конструктів, що співзвучно з модернізаційними та ревізійними теоріями за кордоном. Із недоліків наукового розроблення теми наприкінці 1980-х років відзначено недостатню фактологічну наповненість за браком відкритих архівних матеріалів та ідеологізований характер офіційної інтерпретації події 1932/33 рр. в УСРР. Багато науковців змішували категорії для означення характеру голоду в Україні 1933 р. в діапазоні від «типовий голод через неврожай і недбалість» до «геноцид українського народу», а також переносили термін «Голодомор» на всі масові голодовки в Україні 1920–1940-х років.

Ключові слова: історіографія Голодомору, радянська Україна, період перебудови, наукові концепції, історіографічний дискурс.

Постановка проблеми. Для українського народу Голодомор став тією «установчою подією» в ментальному полі історичної пам'яті, яка стала одним із вагомих чинників формування політичної нації, нової національної і державної ідентичності. Науковий дискурс із проблеми Голодомору давно вийшов за академічні рамки і став важливим складником російсько-української інформаційної війни, яка загострилася з військовим вторгненням

Російської Федерації в Україну [8, с. 214–228]. Бурхливі політичні події, які розгорнулися в СРСР у другій половині 1980-х років із початком горбачовського курсу на «перестройку», набрали революційного змісту і стали визначальним чинником для кардинальної зміни методології та теоретичних побудов історичних студій. У радянській Україні чи не найбільш вражаючою для суспільства була історична правда про понад пів століття

замовчувані владою чорні сторінки комуністичної минувшини, найперше – людомор 1932–1933 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Студії Великого голоду українськими науковцями наприкінці 80-х років ХХ ст. досліджено ще недостатньо, позаяк частіше були не предметом спеціального розгляду, а фрагментом узагальнюючих наукових праць. Йдеться про дослідження С. Кульчицького [12, с. 307–361], М. Шитюка і К. Назарової [39], Г. Касьянова [13], В. Гудзя [7] та ін. Невелике коло спеціальних студій «голодоморної» літератури періоду перебудови становлять публікації Д. Веденеєва і Д. Будкова [4], В. Гудзя [9], Л. Гриневич [6], С. Кульчицького [23] та ін. Дослідниками простежено ідеологічні та інституційні зміни в перебудовчий період, що вплинули на відхід від комуністичних догм і розроблення інтенціональної версії Великого голоду, а також вплив на цей процес зовнішніх чинників, у тому числі на еволюцію поглядів провідного дослідника теми С. Кульчицького. Процес переходу влади і наукової спільноти від замовчування голоду до його визнання, а надалі й обґрунтування як навмисної акції Кремля в Україні у стиснутій хронологічній динаміці кінця 1980-х – початку 1990-х років залишається малодослідженим.

Постановка завдання. Об'єктом дослідження є комплекс історіографічних джерел УСРР періоду перебудови. Предметом дослідження – історіографічна ситуація та науковий дискурс з історії Голодомору. Метою нашої роботи є встановлення особливостей і тенденцій дослідження теми Голодомору в Україні 1932–1933 рр. у перебудовчий період. Хронологічні рамки дослідження визначено за критеріями зміни дослідницьких парадигм – від заперечення штучного характеру голоду 1932/33 рр. до його визнання та початку розроблення в УРСР геноцидної концепції Голодомору (1986–1991 рр.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Окрім удоступнення вітчизняних архівних документів, чинником, який вплинув на зміну дослідницької парадигми історії Великого голоду в УРСР, був вихід голодоморного дискурсу української діаспори і науковців Гарвардського проєкту за межі кола їхніх власних студій з імплементацією у західний науковий та інформаційний простір. Перші пробоїни у радянській «залізній завісі» замочування теми Голодомору були завдані 1986 р. внаслідок інформаційного тиску утворення президентсько-конгресової Комісії США з розслідування голоду 1932–1933 рр. в Україні та резонансної у світі праці Р. Конквеста

«Жнива скорботи», де йшлося про геноцид українського народу. Цього ж року при ЦК КПУ була утворена наукова комісія комісії під керівництвом А. Шлепакова для відсічі «буржуазним фальсифікаторам» [23, с. 59; 12, с. 307–361]. Проте спростувати «фальсифікації» Дж. Мейса, Р. Конквеста, В. Гришка не вдавалося, бо їхня аргументація підкріплювалася документами і численними свідками подій. Ознайомлення з роботами опонентів та вивчення раніше недоступних архівних документів спонукало члена «науково-партійної» комісії С. Кульчицького передати у ЦК КПУ аналітичну записку, в якій історик наважився запропонувати скасування заборони на тему Великого голоду [37, с. 25–26].

Зрештою, у доповіді до чергової річниці радянської влади в Україні перший секретар ЦК КПУ В. Щербицький визнав факт всесоюзного голоду 1932–1933 рр. Прикметно, що цим визнанням 25 грудня 1987 р. політичний Київ першим, аніж Москва, порушив комуністичне табу на тему Голодомору, накладене Сталіним ще в 1933 р. У доповіді керівника республіки причинами називалися не лише «продовольчі труднощі», а й голод через «сильну посуху», надмірне адміністрування, порушення принципу добровільності під час колективізації, «викривлення лінії у ставленні до середняка та боротьби проти куркульства» [40, с. 1–2].

Наступним кроком українських істориків було подання 5 травня 1988 р. директором Інституту історії партії В. Юрчуком до ЦК Компартії України ґрунтовної довідки «Про голод 1933 року на Україні», у якій повідомлено про масове голодування і смертність селян 1933 р. включно з випадками самосудів і канібалізму. Але керівництво СРСР і радянської України не поспішало цю інформацію обнародувати.

Водночас натхненна перебудовою гуманітарна інтелігенція, не чекаючи офіційного визнання найбільшого комуністичного злочину, давала свій присуд тоталітарному режиму. У червні 1986 р. на ІХ з'їзді письменників України Іван Драч уперше за радянський час ужив термін «Голодомор» для оцінки дій більшовиків в Україні у 1932–1933 рр. [36]. У серпні 1987 р. Вячеслав Чорновіл адресував відкритого листа очільнику СРСР Михайлу Горбачову, протестував проти заперечення Великого голоду, який забрав мільйони людських життів – більше, ніж протягом усієї Другої світової війни. У друкованому органі Спільки письменників України, газеті «Літературна Україна», вже з 1987 р. публікувалися матеріали, спогади, у яких

йшлося про штучний голод початку 1930-х років як загальновідоме в народі явище [14, с. 236–242]. У цей період речниками тези про Голодомор українського народу виступали переважно друковані органи громадських організацій, творчих спілок, де публікувалися активісти і краєзнавці. Зокрема, черкаський краєзнавець В. Пахаренко, який охарактеризував події початку 1930-х років як «терор голодом» і наслідок антиукраїнської політики Москви [28; 29]. За спостереженням Т. Кузьо, поширена серед українських емігрантів теза про «заздалегідь спланований» голод 1932–1933 рр. та «голодовий геноцид» завдяки виступам «дисидентів і національно свідомої інтелігенції» вперше з'явилася на сторінках радянської преси саме 1988 р. [15, с. 75].

Прикметними особливостями історіописання Великого голоду 1932–1933 рр. у цей період були: розміщення публікацій у періодичних виданнях, їхній публіцистичний та полемічний характер, зосередженість на причинах, характері та наслідках штучного людомору. Загальна кількість публікацій в українських періодичних виданнях про причини і наслідки Голодомору тільки у 1989–1991 рр. становила понад сотню [38, с. 51]. Хоча заяви і виступи політиків та публіцистів надавали темі Голодомору ідеологічного, а не наукового дискутування, це спонукало дослідників до поглиблення аргументації, а владу – до реакції на гострий суспільний запит. Письменник і краєзнавець В. Маняк у своєму виступі розцінив голод 1932/33 рр. в УСРР так: «Старанно запланована заздалегідь, добре розроблена акція щодо умиротворення українського народу... Головний стратег – Сталін, виконавці – представники партійно-радянського апарату на місцях» [24, с. 7]. Осмислюючи матеріали зібраної ним і Л. Коваленко збірки документів і понад тисячі свідчень очевидців, В. Маняк дійшов висновку про спрямований сталінський геноцид власного народу, порівняний хіба що з гітлерівським злочином проти людства [41, с. 17].

Наприкінці 80-х років у полеміці з характеристиками Великого голоду взяли участь і професійні українські історики. Проте вживаний у публіцистиці термін «геноцид» в академічній науці СРСР на той час ще не вживався. Водночас, окрім термінів «голод», «штучний голод», які вживалися в Російській Федерації, українськими науковцями вже використовувалися дефініції «Голодомор», «організований голод», «терор голодом».

Першопрохідцем у дослідженні голоду 1932–1933 рр. став на той час науковий співробіт-

ник Інституту історії партії при ЦК КПУ Станіслав Кульчицький. Еволюція поглядів ученого на причини і терміни Голодомору детально простежена в історіографії, але не може оминатися для осмислення обставин і особливостей того перебудовного періоду, – перебудовного як для держави, так і для свідомості людей.

У листі С. Кульчицького від 14 жовтня 1988 р. (разом з іншими трьома представниками Академії наук УРСР) до Міжнародній комісії юристів версія геноциду голодом ще заперечувалася і йшлося про те, що трагедія 1932–1933 рр. була результатом сталінського проєкту «великого стрибка», який спричинив форсовану колективізацію і надмірні та примусові хлібозаготівлі [13, с. 26]. Історик детальніше виклав свою точку зору на причини голоду в окремій статті: поряд із посухою і браком тяглової сили названа сільськогосподарська криза внаслідок розкуркулення та колективізації і фактичне повернення продрозкладки [16, с. 15–27]. Відзначено, що попередні хлібозаготівлі виснажили Україну, але В. Молотов і Л. Каганович за вказівкою Сталіна нав'язали Україні завищені квоти зернопоставок на 1932 р., що спричинило опір «соціально чужих елементів» і зворотні репресивні заходи з боку держави. Така загалом поміркована оцінка становища в українському селі на початку 30-років із наголосом на суб'єктивні чинники голоду стала першим в Україні науковим обґрунтуванням його антропогенного походження.

Показовою для ілюстрації швидкоплинної еволюції поглядів С. Кульчицького на причини голоду є спостережена Г. Касьяновим зміна заголовків публікацій історика у газеті *News from Ukraine* (україномовна версія «Вісті з України») у 1988 р. [13, с. 128]. Якщо в першій статті на початку року йшлося про негативний історичний досвід колективізації і розкуркулення, у другій – про жahlivі втрати від голоду, то наприкінці року С. Кульчицький висловив засадничі тези власної концепції Голодомору: 1) виділив 1933 р. за ознаками організованого Сталіним голоду в Україні і надзвичайною смертністю; 2) установив, що голод спричинило масове вилучення всього продовольства, а не лише зерна.

Як визнавав С. Кульчицький, остаточне усвідомлення смертельного значення натуральних штрафів, уведених для покарання селян у блокованих селах, прийшло до нього влітку 1989 р. [21]. З ознайомленням у січні 1990 р. з висновками Комісії Конгресу США під науковим керівництвом Дж. Мейса історик переконався, що

голод не був наслідком помилок колективізації та непродуманих хлібозаготівель, а скерованим Сталіним «нищівним ударом» по українському селянству, який мав ознаки геноциду [22]. Український історик дійшов висновку, який співпадав результатами Комісії: «Поряд із хлібозаготівлями і під виглядом їх було організовано репресивне вилучення будь-яких запасів продовольства, тобто терор голодом» [19, с. 83]. Тобто у 1990 р. С. Кульчицький, не вживаючи самого терміна «геноцид», уже солідаризувався з геноцидною концепцією Голодомору Дж. Мейса. За С. Кульчицьким, особливість голодового удару по Україні полягала в тому, що «соціальний, класовий геноцид» щодо селянства поєднувався тут із «культурно-національним» терором.

Проте назагал до 1990 р. історична наука УРСР лише починала розроблення історії голоду. Фахові історики України були скуті правлячою партією і на відміну від публіцистів уникали політизації теми, емоційності стилю і категоричності в оцінках. Наприклад, науковий співробітник Інституту історії партії при ЦК КПУ Ю. Шаповал сумнівався щодо трактування голоду 1932/33 рр. як спланованої акції проти українського народу: «усе було набагато складніше і не так однолінійно» [33, с. 3] і нагадував, що, поряд із політичними існували соціально-економічні причини цієї гуманітарної катастрофи. Інший співробітник сектору історії партії, В. Савельєв, цього ж 1989 р. критикував концепцію свідомого влаштування голоду і головною причиною масової смертності вважав «виробничо-економічні обставини». Водночас історик визнав, що існував зв'язок між «викривленнями у сфері національної й аграрної політики» [34]. Подібним чином із наголосом на протиставлення «правильних» ленінських ідей кооперації і поспішних дій Сталіна і перегинів колективізації тлумачив причини голоду Т. Дерев'янкін [11, с. 38–44].

Офіційна версія подій 1932/33 рр. транслювалася ЦК КПУ через підконтрольні видання: газети «Правда України», «Радянська Україна», «Робітнича газета», журнали «Комуніст України», «Під прапором ленінізму» та ін., де гостро критикувалися публіцисти націонал-демократичного табору. У звіті про діяльність у 1990 р. Інституту політичних досліджень ЦК КПУ (перейменованого Інституту історії партії) зазначалося, що проблема причин та наслідків голоду 1932–1933 рр. «не тільки практично не вивчена у вітчизняній історіографії, а й нерідко слугує предметом політичних спекуляцій антикомуністичного характеру» [4, с. 32]. Для

усунення такої наукової і політичної прогалини підготовлено ґрунтовний збірник із чотирьох статей та 248 документів із раніше засекречених партійних архівів, який значно розширив горизонти бачення трагедії народу [5].

У чотирьох статтях провідних істориків викладено характеристику причин, засобів та етапів колективізації в Україні (С. Діброва), дано оцінку керівництву СРСР і України у форсуванні колективізації та руйнації сільського укладу (М. Панчук), підраховано кількість жертв Голодомору (С. Кульчицький), розглянуто аргументи прибічників та критиків «геноцидної» концепції Голодомору (В. Савельєв). Ці наукові праці, базовані на архівних джерелах, позбавили істориків потреби ритуально доводити неспроможність «буржуазних фальсифікацій» та тлумачити штучний голод як «продовольчі труднощі» [4, с. 33].

Позиція КПУ з питань Голодомору була викладена у двох постановках Центрального Комітету на початку 1990 р. У січневій постанові Компартія України окреслила стратегічну лінію підходу до історії сталінізму: залишившись вірною ленінським ідеям, відмежуватися від продовольчої політики Кремля і керівників республіки у 1932/33 рр.: «Визнати, що голод 1932–1933 років став справжньою трагедією народу, наслідком злочинного курсу Сталіна та його найближчого оточення (Молотов, Каганович) щодо селянства» [26, с. 4]. Чинниками голоду у документі названо «насильницьку колективізацію» і «масове розкуркулення внаслідок порушення «ленінських принципів кооперування селянства» та «згубну хлібозаготівельну політику».

За лютневою постановою Інституту історії партії при ЦК КПУ для вироблення єдиної партійної лінії доручалося дослідити не лише питання голоду 1932/33 рр., а й інші сторінки історії періоду сталінізму [2, с. 1]. Очевидно, компартія за обмеження доступу до архівів піклувалася не стільки про пошук наукової істини, скільки про збереження монополії у конкуренції з ідеологічними опонентами.

Керуючись рекомендаціями ЦК КПУ, офіційна українська наука зосередилася на дослідженні причин та характеру голоду із залученням архівних документів. Р. Пиріг дійшов висновку про вирішальне значення суб'єктивних чинників голоду, що свідчило про його штучний характер [32, с. 130–131]. Документи засвідчували, що до голодування 1932/33 рр. призвели не погодні умови та недорід, а намір сталінського керівництва покарати селян за опір колективізації і

хлібозаготівлям [27, с. 70–84]. Проте історики КПРС часів перебудови наголошували, що архівні документи та спогади очевидців «не дають підстав для висновку, що голод був спланованою акцією керівництва країни проти українського селянства» [35, с. 3]. Цю тезу з певними варіаціями щодо співвідношення об'єктивних соціально-економічних причин голоду та помилок і намірів влади відстоювали й С. Бібик та О. Проценко [1], В. Васильєв [3, с. 80] та деякі інші дослідники. Навіть напередодні незалежності більшість українських істориків дотримувалася офіційної версії про всесоюзний голод і загальну трагедію народів СРСР. Зокрема, Василь Марочко звинувачував Сталіна і його оточення в авантюризмі, у насильницькій колективізації, яка спричинила господарський безлад, у непомірних хлібозаготівлях, але вважав «політично кон'юнктурним» твердження української діаспори про Голодомор як «сплановану задля фізичного винищення саме українського села акцію, що визріла у коридорах Кремля» [25, с. 78–79].

З іншого боку, ще в липні 1990 р. С. Кульчицький закінчив свій розділ праці «Сталінізм на Україні», де вперше підтвердив поширену в емігрантських колах й українській «неформальній» публіцистиці версію цілеспрямованої організації Голодомору. За С. Кульчицьким, «пусковим гачком» геноциду стала телеграма Сталіна в Харків 1 січня 1933 р. про застосування до «нездатчиків» натуральних штрафів, що призвело до масових вилучень запасів їжі. Уведення 22 січня збройної блокади УСРР та Кубані стало додатковим аргументом науковця, щоб відрізнити організований Голодомор 1933 р. від голоду в зернових регіонах СРСР 1932 р. Учений визначив такі чинники голодового людомору в Україні: відновлення продрозкладки (контрактації) з подвірними заготівлями, реквізиції продовольства в голодуючих селян задля їх покарання і «виховання», інформаційна та територіальна блокада. Отже, С. Кульчицький поклав відповідальність за народоббивство на головного організатора злочину – Сталіна та його виконавців – В. Молотова і Л. Кагановича, котрі нав'язали Україні завищений заготівельний план і керували надзвичайним комісіями з хлібозаготівель в Україні й на Північному Кавказі [10, с. 121–123].

У наступній монографії під назвою «Ціна «великого перелому» історик ужив термінологію, яка стала основою «канонічного» дискурсу з проблеми Голодомору: «Український народ слід сприймати не тільки як етнос, а й як політичну

націю, а Україну – не як територію, на якій живуть українці, а й як країну. Якщо так підходити до подій 1932–1933 рр., то ми повинні визнати геноцидом терор голодом, застосованим проти українців в УСРР і на Кубані під виглядом хлібозаготівель» [20, с. 95].

У зв'язку із цим С. Кульчицький ще раз наголосив на смертельних наслідках сталінської новорічної телеграми керівництву України, відзначеної ще Дж. Мейсом, але відтак охарактеризованої як «чистий» геноцид і «увесь тридцять третій рік» [20, с. 97]. Історик констатував невинувато високу ціну більшовицької «революції зверху» в українському селі, оплачену мільйонами людських життів.

Що стосується кількості жертв Голодомору, то більшість науковців не сприйняла на віру припущення українських емігрантів та вітчизняних публіцистів про 7–10 млн жертв голоду [30, с. 148]. С. Кульчицький першим у республіці ще у 1989 р. опублікував власні демографічні підрахунки, встановивши загибель близько 3,5 млн. осіб [17, с. 16–21]. Згодом, усе ще переймаючись прихованням радянської статистики Голодомору, вчений нарахував 4,5–5 млн жертв геноциду включно з ненародженими у 1934 р. [18, с. 78]. Дані С. Кульчицького були підтвержені іншими фахівцями, зокрема демографом О. Перковським [31, с. 171–197], і залишаються найбільш достовірними сьогодні.

Уся подальша еволюція поглядів С. Кульчицького та більшості українських науковців на причини і характер голоду 1932/33 рр. пов'язана з розробленням та деталізацією цієї «геноцидної» концепції Голодомору як навмисного «знищувального удару» кремлівської верхівки по потенційно небезпечній республіці.

Висновки. Отже, по-перше, під впливом перебудови, гласності та результатів Гарвардського проєкту української діаспори спершу публіцисти (з 1987 р.), а за ними й офіційна історіографія (з 1990 р.) почали визнавати штучний характер голоду 1932–1933 рр. в УСРР.

По-друге, постанови ЦК КПУ 1990 р. санкціонували перехід української радянської історіографії від рефлексій щодо «продовольчих труднощів» як наслідку помилок колективізації до відображення комплексу причин Великого голоду 1932–1933 рр. Ґрунтовну базу для цього надав збірник «Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів»

По-третє, у 1991 р. завершився перехід провідного фахівця з історії УСРР міжвоєнної доби

С. Кульчицького від заперечення до визнання штучного голоду і надалі – до розуміння його геноцидного характеру. У період перебудови С. Кульчицький першим в Україні розвинув парадигмальну дотепер концепцію Дж. Мейса Голодомору як геноциду українського народу. Новим методологічним підходом у світовій історіографії стало розмежування С. Кульчицьким голоду 1932 р. у СРСР та Голодомору 1933 р. в СРСР і на Кубані, як принципово різних явищ. Перший мав функціональний, а другий – інтенціональний характер.

Зрештою, саме в перебудовчий період в Україні сформувався широкий науковий дискурс, до якого долучалися політики і публіцисти, традиції якого збереглися й сьогодні. Домінантній концепції голоду 1932/33 рр. як геноциду українського народу протиставляється «права» етноцидна версія спланованого нищення українців Москвою або «ліве» тлумачення на виправдання дій Кремля об'єктивними обставинами, неврожаєм та саботажем українського селянства. Ще один, ліберальний, підхід, започаткований Г. Касьяновим, зводиться до нівеляції унікальності голоду в Україні і заперечення термінів «Голодомор» і «геноцид» як нібито ідеологічних конструктів, що співзвучно з модернізаційними та ревізійністськими теоріями за кордоном. Дискусія триває навколо трьох ключових питань: 1) чи був голод 1932–1933 рр. «попередньо спланованим» або, навпаки, став лише наслідком злочинної економічної недбалості; 2) чи можна вважати його актом геноциду проти українського селянства або нації у цілому; 3) яка кількість жертв голоду.

Щодо недоліків наукового розроблення проблематики Великого голоду в історіографії другої половини 80-х років відзначимо, насамперед, недостатню фактологічну наповненість за браком відкритих архівних матеріалів та все ще ідеологізований характер офіційної історичної інтер-

претації подій 1932–1933 рр. в УСРР. На відміну від викривальної риторики публіцистів, офіційній «перебудовчій» історіографії СРСР було здебільшого притаманне виправдання ленінської аграрної політики, пояснення голоду сталінськими зловживаннями без навмисних намірів, що доводилося продовольчою допомогою 1933 р.

По-друге, у зв'язку з легітимізацією проблеми Голодомору у світовій історичній науці й серед міжнародної спільноти, а також процесом гласності в СРСР наукові студії часто перемешувалися з ідеологічними випадками та особистісними мотивами, що підвищувало полемічний градус, але не глибину дослідницького пошуку. Більшість публікацій становила публіцистика, якій були притаманні лише постановка проблеми, описовий та ілюстративний методи викладу, емоційне забарвлення тощо.

По-третє, триває змішування багатьма науковцями понятійних категорій для означення характеру голоду в Україні 1933 р. в діапазоні від «типовий голод через неврожай і недбалість» до «геноцид українського народу», а також перенесення терміна «Голодомор» на всі масові голодовки в Україні 1920–1940-х років.

По-четверте, у полеміці між представниками ревізійністської школи та російської історіографії з українськими науковцями найчастіше спостерігалася тенденція гіперболізації першими об'єктивних чинників голоду, а другими – суб'єктивних. При цьому в обох таборах бракувало компаративних студій перебігу голоду в російських та українських регіонах та відмінностей у заходах влади щодо місцевого населення.

На нашу думку, наукове розроблення і використання проблематики «білих плям» з історії колективізації та голоду 1932/33 рр. у політичній боротьбі кінця 1980-х – початку 1990-х років має стати предметом подальшого спеціального дослідження.

Список літератури:

1. Бибик С., Проценко А. Трагическая страница истории Украины. *Правда Украины*. 1990. 8 сентября.
2. «Білим плямам» історії – політичну оцінку»: ЦК Компартії України прийняв постанову «Про необхідність поглибленого вивчення та об'єктивної оцінки деяких сторінок історії Компартії України 30–40-х і початку 50-х рр.». *Робітничка газета*. 1990. 3 лютого.
3. Васильев В. 30-е годы на Украине. *Коммунист*. 1990. № 17.
4. Веденеев Д.В., Будков Д.В. Голод 1932–1933 рр. в Україні та офіційна історико-гуманітарна наука в Українській РСР (1980-ті – 1991 рр.). *Архіви України*. 2013. № 6.
5. Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів : збірник документів / упоряд. Р.Я. Пиріг. Київ : Політвидав України, 1990. 606 с.
6. Гриневич Л.В. Від заперечування до вимушеного визнання: про механізми входження теми голоду 1932–1933 рр. в офіційний публічний простір у СРСР та УРСР наприкінці 1980-х рр. *Проблеми історії України: факти, судження пошуку*. НАН України, Ін-т історії України. Київ, 2008. Вип. 18. С. 232–244.

7. Гудзь В.В. Історіографія Голодомору 1932–1933 років в Україні : монографія. Мелітополь : ФОП Однорог Т.В., 2019. 1153 с.
8. Гудзь В.В. Науковий дискурс з проблеми Голодомору в контексті формування української та російської моделей державного патріотизму Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i terażniejszość. Monografia zbiorowa / red. Ihor Sribnyak. Warszawa–Toruń: Międzynarodowy konsorcjum naukowo-edukacyjny im. Luciena Febvra, 2019. S. 214–228.
9. Гудзь В.В., Романенко Я.В. Еволюція поглядів Станіслава Кульчицького в період «перебудови» на характер голоду 1932–33 років в Україні. *Humanitarium paradigm*. 2019. № 1(2). С.43–52.
10. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки. Київ : Либідь, 1991. 344 с.
11. Дерев'янкин Т. Колективізація. *Під прапором ленінізму*. 1989. № 14. С. 38–44.
12. Історик на зламі епох. Станіслав Кульчицький: Матеріали до біобібліографії. Інтерв'ю. Спогади / упоряд. бібліогр.: І. Кузьміна, О. Юркова ; авт. історіограф. нарису О. Юркова. Київ : НАН України. Інститут історії України, 2016. 531 с.
13. Касьянов Г.В. Danse macabre: голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х). НАН України. Інститут історії України. Київ : Наш час, 2010. 271 с.
14. Костишева С.О. Тема голоду 1932–1933 років у дзеркалі газети «Літературна Україна» доби горбачовської гласності. *Голодомор 1932–1933 років як величезна трагедія українського народу* : матеріали всеукр. наук. конф, м. Київ, 15 листопада 2002 р. Київ : МАУП, 2003. С. 236–242.
15. Кузьо Т. Гласність і проблема голоду 30-их років в Україні. *Сучасність*. Вересень 1989.
16. Кульчицький С.В. До оцінки становища в сільському господарстві у 1931–1933 рр. *Український історичний журнал*. 1988. № 3. С. 15–27.
17. Кульчицький С.В. Шукати правду, сказати правду: демографічні наслідки голоду 1933 р. на Україні. *Наука і суспільство*. 1989. № 7. С. 16–21.
18. Кульчицький С.В. Трагічна статистика голоду. Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / упоряд. Р.Я. Пиріг. Київ : Вид. політ. л-ри України, 1990.
19. Кульчицький С.В. Як це було: читаючи документи створеної при Конгресі США «Комісії по голоду 1932–1933 рр. на Україні». *Під прапором ленінізму*. 1990. № 23. С. 83.
20. Кульчицький С.В. Ціна «великого перелому» Київ : Україна, 1991. 431 с.
21. Кульчицький С.В. Причини голоду 1933 року в Україні: по сторінках однієї підзабутої книги. *Дзеркало тижня*. 2003. 15 серпня. № 31.
22. Кульчицький С.В. Чому Сталін нас нищив? Як осмислювали Голодомор. Позиція радянських істориків. *День*. 2005. № 202. 3 листопада.
23. Кульчицький С.В. Как осмысливали голод 1932–1933 гг. в Украине. *Историческое пространство. Проблемы истории стран СНГ*. 2007. № 2.
24. Маняк В.А. «Відтворювати справжню історію» (на Київській установчій конференції НРУ: із доповідей та виступів). *Літературна Україна*. 1989. 13 липня. С. 7.
25. Марочко В.І. Голод і його «творці» *Комуніст України*. 1991. № 6. С. 78–79.
26. О голоде 1932–1933 годов на Украине и публикациях связанных с ним архивных материалов : Постановление ЦК Компартии Украины. *Правда Украины*. 1990. 7 февраля. С. 4.
27. Панчук М.И., Диброва С.И. 20–30-е: Документы, факты, свидетельства. *Коммунист Украины*. 1990. № 4. С. 70–84.
28. Пахаренко В. Голодний 33-й. *Літературна Україна*. 1988. 10 жовтня.
29. Пахаренко В. Голод. *Літературна Україна*. 1988. 10 листопада.
30. Пахаренко В. Гарячий попіл. *Березіль*. 1991. № 10. С. 148.
31. Перковский А.Л. Из истории демографического развития 30–40-х годов (на примере Украинской ССР). *Экономика, демография, статистика. Исследования и проблемы*. Москва : Наука, 1990. С. 171–197.
32. Пирог Р.Я. В чем причина голода на Украине в 30-х годах. *Известия ЦК КПСС*. 1990. № 9. С. 130–131.
33. Рух і навколо: діалог історика Ю. Шаповала і журналіста В. Десятникова з приводу однієї телепередачі й тих подій, яким вона присвячена. *Радянська Україна*. 1989. 30 липня. С. 3.
34. Савельев В.В. поисках истины: К вопросу о причинах голода 1932–1933 гг. *Правда Украины*. 1989. 8 июля.
35. Свідчать документи: Голод 1933 р.: результати досліджень / інтерв'ю з Ф. Рудичем. *Радянська Україна*. 13 грудня 1990. С. 3.
36. Сидорук А. Голодомор: коли Україна й світ визнають правду? *Україна молода*. 2007. 6 лютого. № 22.
37. Станіслав Кульчицький: бібліогр. покажч. / історіогр. нарису О.В. Юркової ; упоряд. Т.Б. Бикова. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2002. 225 с.

38. Тарасов В.В. Голод 1932–1933 рр. як «біла пляма» історії на теренах публіцистики перебудовного часу. *Грані*. 2004. № 3. С. 51.
39. Шитюк М., Назарова К. Голодомор 1932–1933 років в Україні в сучасній історіографії (1986–2009 роки). Миколаїв : МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2012. 229 с.
40. Щербицький В.В. Під прапором Великого Жовтня, курсом перебудови : доповідь на учасному засіданні, присвяченому 70-річчю встановлення Радянської влади на Україні. *Радянська Україна*. 1987. 26 грудня. С. 1–2.
41. 33-й: голод: Народна Книга-Меморіал / уряд.: Л.Б. Коваленко, В.А. Маняк. Київ : Рад. письменник, 1991. 584 с.

Gudz V.V., Mykhailov V.V. UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF THE HOLODOMOR IN THE PERESTROIKA PERIOD

The change in the scientific paradigm of research on the topic was influenced by the process of «perestroika» and «publicity» in the Soviet Union and the results of the US Presidential Congressional Commission to study the famine of 1932–1933 in Ukraine. Ukrainian publicists and local historians (since 1987), and official historiography (since 1990), began to recognize the artificial nature of the Holodomor. During the period of perestroika, the transition of the leading expert on the history of the Ukrainian SSR of the interwar period S. Kulchytsky from denial to the recognition of artificial famine and further to the understanding of its genocidal nature was completed. It was S. Kulchytsky who developed the paradigmatic concept of J. Mace-R. Lemkin about the Holodomor as genocide of the Ukrainian people. The demarcation of S. Kulchytsky's famine of 1932 in the USSR and the Holodomor of 1933 in the USSR and in the Kuban, as fundamentally different phenomena a new methodological approach in world historiography was. The first had a functional and the second an intentional character. During the perestroika period, a wide public discourse of scientists, publicists, and politicians was formed in Ukraine, the traditions of which have still prolonging. The dominant concept of the famine of 1932/33 as genocide of the Ukrainian people is contrasted with the «right» ethnocide version of the planned extermination of Ukrainians by Moscow or the «left» interpretation to justify the Kremlin's actions by objective circumstances, failure of crops and sabotage of the Ukrainian peasantry. Another, liberal version deny uniqueness of the famine in Ukraine and the terms «Holodomor» and «genocide» as alleged ideological constructs, which is combine with modernization and revisionist theories abroad. Among the shortcomings of the scientific investigation of the topic in the late 1980s, the lack of factual content, due to the lack of open archival materials, and the ideological nature of the official interpretation of the events of 1932/33 in the USSR were noted. Many scholars mixed the categories and describe the nature of the famine in Ukraine in 1933, ranging from «typical famine due failure of crop and negligence» to «genocide of the Ukrainian people», and transferred the term «Holodomor» to all mass hunger strikes in Ukraine in the 1920s and 1940s.

Key words: historiography of the Holodomor, Soviet Ukraine, perestroika period, scientific concepts, historiographical discourse.